

σθένθη αὐτὸς τὴν πίστιν τοῦ πρὸς τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος σειομένην μετὰ τῆς βίας τοῦ, καὶ ἐκλινε βαρυθυμὸν τὴν ὑπὸ μακρᾶς καὶ πικρᾶς πείρας βεβαρυμένην τοῦ κεφαλῆν, καὶ ἠπλώθη ν' ἀναπαυθῇ μετὰ τὴν χρόνιον φρούρησίν του. Ὁ μικρόφυλος λειπατάκης! Διὰ τί ν' ἀποκίμη τὴν τελευταίαν στιγμὴν; Εἰς αὐτὸν οἱ αἰῶνες ἦσαν ἡμέραι. Τί δὲν παρέμενε μίαν ὥραν ἀκόμη; Διὰ τί ὑπέλαβε τῆς Ἑλλάδος τὸν ἀστὲρα σθεσθέντα, καὶ παραγνώρισε τὸν θεῖον δάκτυλον ὅστις διὰ τῶν αἰώνων τὸν φέρει εἰς τὸ στερέωμα;

Ἦδη κεῖται κατὰ γῆς ὁ προαιώνιος γίγας, ὡς νεκρὸς εἰς ὃν ὁ ἀνατόμος προσάγει ἀφοδὺς τὴν σμίλην του. Ἡ εὐγενὴς καὶ ἄλλοτε τὰ νέφη γείτονα ἔχουσα κορυφὴν του, δέχεται σήμερον τὰ κολαφίσματα τῶν παιδίων. Τὰ μέλη του διεσπάρθησαν, τὸ μυστήριον τῶν ἀρμῶν καὶ τῶν γόμφων του κεῖται εἰς τὸ προφανές, καὶ ἤδη εἰς τὸν μᾶλλον ἀγύμναστον ὀφθαλμὸν γίνεται ὁρᾶν ὅτι ἡ ἐνωσις τῶν σπονδύλων του πολὺ ἐλλείπειται τῆς ἀμυγδαλῆς ἀκριβοῦς καὶ ἐντελεῖας ἐκείνης, μεθ' ἧς συνδέονται οἱ σπόνδυλοι τῶν κίονων τοῦ Παρθενῶνος, ὅτι ἡ καλλιτεχνία τοῦ κίονοκράνου αὐτοῦ, καίτοι κατακόσμου κατὰ τὸν κορινθίον ῥυθμὸν, οὐδ' ὅλως συγκρίνεται πρὸς τὴν θαυμασίαν καθαρότητα τῶν ἀφαιδῶν τοῦ Παρθενῶνος κίονοκράνων, καὶ ἕκαστος θέλει εὐκόλως ἀναγνωρίσει τὸν κίονα τοῦτον ὡς ἔργον τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ἢ καὶ τῆς ἐπιγῆς τοῦ Λύγουστου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.

Ἔργα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐκδοθέντα μετὰ Μελέτης ἱστορικῆς περὶ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπὸ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, Λευκαδίου. Μετὰ τῆς ἐξῆς ἐπιγραφῆς, α' Ὁ θεὸς πᾶσιν ἀνθρώποις πατήρ· οὐδενὶ ἄλλῳ πεισόμεθα, ἐὰν πῶν ἔχωμεν, οὐδὲ χρῆσόμεθα ἐξηγητῇ, ἀλλ' ἡ τῷ πατρί. β' Πλάτ. — Ἐν Κερκύρα. Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἑρμῆς, Α. Τερζάκη καὶ Θ. Ῥωμαίου. 1852.

—ο—

Ἡ σπουδὴ τῆς πατρίδος ἱστορίας εἶναι σπανίως σπουδὴ ἀπλῶς θεωρητικῇ. Ἀλλὰ παρ' ἡμῖν ἡ ἱστορία αὕτη κατήντησεν νὰ λάβῃ χαρακτῆρα πρακτικώτερον τοῦ συνήθους, ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἐπρεσβεύθη καὶ ἤρχισε νὰ διαδίδεται τὸ ἱστορικὸν δόγμα, ὅτι ἡ μεγάλη τοῦ μεσαιῶνος θύελλα ἀνέσπασε πρὸ ῥίζων τὸ γηραιὸν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ δένδρον· ἐν ἁλλὰς λέξεσιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες, οἵτινες πάλαι ποτὲ κατήκουν μεταξὺ τοῦ Μακεδονικοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν μεσημβρινῶν ἁκρῶν τῆς Πελοποννήσου, ὁμιλοῦντες τὴν Δωρικὴν, τὴν Ἰωνικὴν, τὴν Ἀττικὴν, τὴν Αἰολικὴν διάλεκτον, ἐξωλοθρεύθησαν κατὰ μέγα μέ-

ρος ὑπὸ τῶν Σλαυικῶν φύλων, τὰ ὅποια, ἀρχίσαντα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ἐξακολουθήσαντα μετέπειτα νὰ ἐμῆδύωντο εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος, κατέλαβον τὰς χώρας ἐκείνας, καθὼς οἱ Ἀγγλοι καὶ οἱ Σάξονες τὴν Βρετανίαν. Τὰ λείψανα τῶν προτέρων κατοίκων, ἐξακολουθοῦσιν οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ἱστορικοῦ τούτου δόγματος, τὰ λείψανα τῶν προτέρων κατοίκων ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεμίγησαν μετὰ τῶν ἐπηλύθων τούτων Σλαύων, βραδυτέρου δὲ καὶ μετ' ἄλλων ξένων, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐφθάρησαν καὶ ἐτάκηνσαν, ὥστε οἱ σημερινοὶ κάτοικοι τῶν χωρῶν ἐκείνων, εἰ καὶ ὁμιλοῦντες ἐτι Ἑλληνιστί, δὲν δύνανται πλέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς γνήσιοι ἀπογόνοι τῶν ἀρχαίων κατοίκων. Οὐ μόνον δὲ οἱ κάτοικοι τῶν χωρῶν τούτων οὐδὲν ἔχουσιν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ δεινότερον, οὐδὲν ἐν γένει ἔχουσιν ἴδιον πνεῦμα, οὐδὲν στοιχειῶν ζωῆς καὶ ἐνεργείας, οὐδεμίαν ἐκπροσωποῦσιν αὐτοτελῇ ιδέαν, καὶ εἶναι οὐδὲν ἄλλο εἰμὴ ἀπόσπασμα, παράρτημα καὶ, οὕτως εἰπεῖν, ὁ ἀπώτατος πλανήτης τοῦ Σαρματικοῦ ἡλιακοῦ συστήματος, μὴ λαμβάνων τὸ φῶς καὶ θάλλος αὐτοῦ εἰμὴ ἀπὸ Κιβώτιος καὶ τῶν περιχρύσων αὐτῆς θόλων, ὡς ἀπὸ κοινοῦ κέντρου τοῦ Σλαυικοῦ κόσμου. (*)

Τὸ ζήτημα τοῦτο, τοιοῦτοτρόπως τιθέμενον καὶ λυόμενον· εἰμπορεῖ ἄρα γε νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀπλῶς ἐπιστημονικόν; Βεβαίως πᾶς λαὸς, ὡς καὶ πᾶς ἄνθρωπος, εἶναι δημιουργὸς τῆς ιδίας αὐτοῦ τύχης· αἱ δὲ καταπειστικώτεραι τῶν ἀπαντήσεων ὅσας δύναται τὸ σημερινὸν Ἑλληνικὸν ἔθνος ν' ἀντιτάξῃ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, αἵτινες, μὴ ἀκούμενοι ν' ἀποκαλῶσιν αὐτὸ νόθον, ἀμφισβητοῦσι καὶ αὐτὴν τὴν ἠθικὴν καὶ διανοητικὴν αὐτοῦ δύναμιν, εἶναι ἀναμφισβήτως, ὡς πρὸς μὲν τὴν χθὲς καὶ τὴν πρόην, ἡ ἰσρὰ φωνὴ τῶν ἐθνικῶν συνελεύσεων, ἡ θαυμαστὴ ἐν ταῖς δεινότηραις συμφοραῖς καρτερία καὶ τὰ ἐν μυριάσι, κατὰ τὴν γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, μάχαις ἡρωικᾶς κατορθώματα· ὡς πρὸς δὲ τὸ μέλλον, δραστηριότης, παιδεία, ἀρετὴ, συνετὴ τόλμη. Ἀλλ' ἐπ' ὀφθαλμοῖς τὴν λέξιν μέλλον· τί δ' ἐστὶ μέλλον διὰ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ἕκαστος τὸ ἐννοεῖ· τὴν σήμερον δὲ αὐτὰ τὰ ἰσχυρότατα τῶν ἐθνῶν ἔχουσι χρεῖαν, περὶ τὴν διάπραξιν μεγάλων βουλευμάτων, τῆς συνδρομῆς τῆς κοινῆς τοῦ κόσμου γνώμης, πολὺ μᾶλλον τὰ ἀσθενέστερα. Μὴ λησμονήσωμεν, ὅτι ἡ κοινὴ τῆς Εὐρώπης γνώμη, ἡ προκαλέσασα τὴν ἰσχυρὰν ὑπὲρ ἡμῶν προστασίαν τῶν μεγάλων δυνάμεων, διεμορφώθη κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τῆς συμπαθείας πρὸς ἀπογόνους ἔθνους περικλεοῦς ὥστε οἱ ἀμφισβητοῦντες τὴν ἀδιάλειπτον ὑπαρξίν, τὴν συνέχειαν, τὴν ἐνότητά τοῦ Ἑλληνι-

(*) Μὴ νομίσῃ δέ τις, ὡς ἀπὸ τῶν λόγων τούτων τοῦ ἀρχηγέτου τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς δοξασίας, ὅτι θεραπεύει τὰ συμπερόντα τῆς Σλαυικῆς φυλῆς· τοῦλάχιστον ἡ δυσμένεια τὴν ὁποίαν δεικνύει πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος μεταβάλλεται εἰς ἀληθῆ ἀποστροφήν ὅσας οἱ ὁμιλεῖ περὶ Σλαύων ὥστε τὸ ἱστορικὸν ἐκεῖνο δόγμα ὑπῆρξε μᾶλλον προῖον φιλοδόξου ἰδιοῤῥυθμίας, ἰδιοῤῥυθμίας ὁμοῦς, ἥτις, δορυφορούμενη ὑπὸ λαμπρᾶς εὐγλωττίας καὶ πολυμαθείας, κατήντησε νὰ στρατολογήσῃ πολλοὺς καὶ ἀξίους λόγου ὁπαδοὺς.

καὶ ἔθνη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, ἀμφισβητοῦσιν ἓνα τῶν κυριωτάτων λόγων τῆς παρούσης αὐτοῦ ἀνεξαρτησίας. Ἰ Τίς δὲ δύναται νὰ εἴπῃ, ὅτι οὐκέτι χρεῖαν ἔχομεν τῆς κοινῆς ἐκείνης γνώμης καὶ ὅτι οἱ διαστρέφοντες αὐτὴν δὲν δύνανται νὰ προσβάλωσιν ἐμμέσως τὴν μέλλουσαν ἡμῶν τύχην; Ἄν καταστῇ βέβαιον, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν ἔπαυσε ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον κατέχον τὰς νοτιοανατολικὰς πύλας τῆς Εὐρώπης· ἂν ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη, ὅτι, καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ἐτῶν τρισχιλίων, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὑπέπεσε μὲν ἐκ διαλειμμάτων εἰς ξένους κυριάρχας, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε διατηροῦν ζωηροτάτην τὴν ἐθνικότητα αὐτοῦ· δὲν ἔπαυσε οὐδετεροῦν, διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς, τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, δὲν ἔπαυσε ἀγωνιζόμενον ἀδιαλείπτως ν' ἀνακτίσῃ καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν· λόγῳ δ' εὐφυΐας καὶ δραστηριότητος, λόγῳ παιδείας, βιομηχανίας, ἐμπορίας, ναυτιλίας καὶ ἐν γένει διανοητικῆς καὶ πρακτικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀσυγκρίτως καθυπέρτερον ὅλων τῶν ἄλλων φυλῶν ὅσαι κατοικοῦσι τὰς αὐτὰς χώρας, καὶ ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται, ὁμολογοῦσαι τὴν ὑπεροχὴν τοῦ, δὲν ἔπαυσαν κλίνουσαι εὐλαβῶς τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς μαγικῆς αὐτοῦ γλώσσης, θρησκείας, σημαίας, ὀνομασίας· διότι ταύτην μάλιστὰ τὴν ἰδιοποιητικὴν καὶ συγχωνευτικὴν δύναμιν, δι' ἣν τοσοῦτον διεκρίνοντο οἱ προπάτορες αὐτοῦ καὶ ἦτις εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτερον τεκμήριον πάσης ῥωμαλέας ἐθνικότητος, διέσωσε θαυμασίως μέχρι τῆς σήμερον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος· ἂν ἡ ἀληθὴς αὕτη τῶν πραγμάτων ἐποψὶς ὑπερισχύσῃ, θριαμβεύσῃ, παρεισδύσῃ εἰς τὰς συνειδήσεις καὶ εἰς τὰς καρδίας, τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν εἶναι δυνατόν εἰμὴ νὰ ὑπάρξῃ ἡ κυριωτέρα βάσις ἐφ' ἣς θέλει οἰκοδομηθῇ ἡ ὀριστικὴ τῆς ἀνατολῆς διαμόρφωσις, ὅταν ἐπέλθῃ ἡ ὥρα τοῦ κρίσιμου καὶ μεγάλου τούτου γεγονότος.

Ἄν ὁμοῦς ἐξεναντίας ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ γνήσιον Ἑλληνικὸν ἔθνος ἠφανίσθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς καὶ ὅτι οἱ σήμερον καλούμενοι Ἕλληνες οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ Σλαῦοι, Ἀλβανοὶ, Βούλγαροι καὶ Βλάχοι, τραυλίζοντες ἡμιδάρβαρον τινα Ἑλληνικὴν γλῶσσαν· τὸ ἔθνος τοῦτο ἐπέχει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἢν τάξιν οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Μοντενεγρίνοι, οὐδ' ἔχει ἐν ὥρᾳ κρίσεως νὰ προταίνῃ δίκαια μεγαλήτερα τῶν ἔθνων τούτων καὶ τῶν ἄλλων φυλῶν ὅσαι οἰκοῦσιν ἐν τῷ μέσῳ ἢ πλησίον αὐτοῦ. Ἡ λοιπὸν ἡ ἀνατολὴ ἀνάγκη νὰ διαμελισθῇ εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας, ὧν μία θέλει εἶναι καὶ ἡ Ἑλληνική, ἡ ἀνάγκη νὰ ὑποκύβῃ εἰς ξενικὴν κυριαρχίαν, διότι οὐδεμία ἐντὸς αὐτῆς ὑπάρχει ἐθνικότης ἱκανὴ νὰ πρωτεύσῃ τῶν λοιπῶν.

Καὶ μὴ νομίσῃ τις ὅτι ἐξάγομεν ἡμεῖς τὰ συμπεράσματα ταῦτα, ἐν τῇ πεφοβισμένῃ ἡμῶν φιλοπατρίᾳ· τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐξήγαγεν, αὐταῖς λέξεσιν, αὐτὸς ὁ πρωτοεργὸς τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου συστήματος, εἰς ἓνα τῶν εὐγλωττοτέρων αὐτοῦ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους φιλιππικῶν, τὸν ἐπιγραφό-

μενον, τὸ Σλαβικὸν στοιχεῖον ἐν Ἑλλάδι. Συμπεραίνοντες, λέγει, ἐπιφέρομεν·

1. Ἀνάγκη ἡ Εὐρώπη νὰ παύσῃ πιστεύουσα, ὅτι εἶναι πλέον δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ Ἑλλὰς καὶ νὰ παραιτήσῃ τὸν ἀστραγαλισμὸν τοῦτον εἰς παῖδας καὶ εἰς σχολαστικούς.

2. Ἀνάγκη ἡ Εὐρώπη, ἂν δὲν ἐπιθυμῇ νὰ ἀποβῇ γελοία, νὰ παύσῃ φαντασιοκοποῦσα τὴν ἀνόρθωσιν μεγάλου ἀνατολικοῦ κράτους, ἔχοντος πρωτεύουσαν τὸ Βυζάντιον.

3. Ἀνάγκη ἡ Εὐρώπη, ὅσάκις βουλεύεται περὶ τῶν Χριστιανικῶν φυλῶν, αἵτινες κατοικοῦσι μεταξὺ Ἰστρου καὶ Ταινάρου, νὰ μὴ λησμονῇ, ὅτι αἱ φυλαὶ αὗται ἀποτελοῦσι σύγκραμα στοιχείων νεκρῶν, τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ λάβωσι ζωὴν εἰμὴ ἀπὸ πνεύματος ἐξωθεν ἐπιφυσῶντος.

Εἶναι λοιπὸν πρόδηλον, ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶναι καθαρῶς ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ καὶ πολιτικόν συναμα· ἡ ἀπόδειξις τῆς ἐν τῷ παρελθόντι ὑπάρξεως ἡμῶν, καὶ ὅχι μόνον τῆς ὕλικῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ τῆς πολιτικῆς, τῆς ἠθικῆς, τῆς διανοητικῆς, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀληθὴς καὶ ἐθνικὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἱστορία δὲν εἶναι ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι τύχην αὐτοῦ, ὁ δὲ ἀγὼν οὗτος, ἂν καὶ φαίνεται ἀπλῶς ἐπιστημονικός, θεωρητικός, ἱστορικός, συγκατατάσσεται ἀληθῶς μετὰ τῶν θετικωτέρων, πρακτικωτέρων, πολιτικωτέρων ἐκείνων ἀγώνων οὓς ὀφείλομεν νὰ καταβάλλωμεν πρὸς συντήρησιν αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν.

ὑπὸ τὸν μετριοφρονα τύπον μελέτης εἰσαγωγικῆς εἰς τὴν ἐκδοσὶν δημοτικῶν τινῶν ἀσμάτων, ὑπέδυ τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος. Ὁ συγγραφεὺς καταπολεμεῖ τοὺς πρεσβεύσαντας ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς ἐξέλιπεν ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οὐχὶ ἀποτρέπων ἢ κολάζων τις πληγὰς ὅσας οὗτοι κατέφερον εἰς τὸ θῦμα αὐτῶν, οὐχὶ ἀναιρῶν τὴν δεινὰ βαρβαρικὴν εἰσβολὴν ἢ παριστῶν τὴν ἄλλην ὡς μὴ ἐπαγαγοῦσαν τοσοῦτον ὀλέθριον ἀποτελέσματα, ἀλλὰ ἱστορῶν αὐτὰς τὰς πράξεις τοῦ ὑποτιθεμένου ἐκείνου νεκροῦ καὶ ἀποδεικνύων, διὰ τῶν πράξεων ἐκείνων, ὅτι ἐξῆ, ὅτι ἐξῆ ὅχι μόνον ὕλικὴν ζωὴν, ἀλλὰ, τὸ σπουδαιότερον, ζωὴν ἠθικὴν, πολιτικὴν, διανοητικὴν, καὶ ἐπενήργει εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου, καὶ παρεσκευάζετο νὰ μεγαλοουργήτῃ ἐτι μᾶλλον εἰς τὸ πολιτικὸν τῆς ἱστορίας στάδιον. Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος ἐπεχείρησε νὰ γράψῃ τὴν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἀρκανὴ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μέχρι τοῦδε, ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἣν κομψότατα χαρακτηρίζει ὡς ἀκολουθῶς ἐν σελ. 241. α· Ἡ ἱστορία τοῦ λαοῦ, καθ' ἃς διεξερχόμεθα μέσας ἐποχάς, ὁμοιάζει ἐντεχνόν τινα μηχανήν, ἣς ἔχουσι μὲν ἐσωτερικῶς οἱ κινούμενοι τροχοί, ὑπάρχουσι δὲ ἀόρατοι μόνον ἐκ τῆς κατεργασθείσης παρ' αὐτῶν ὕλης, καὶ παρὰ τινῶν ἐτέρων συγκεχυμένων ἐξωτερικῶν γνωρισμάτων, συμπεραίνομεν περὶ τῆς κατασκευῆς καὶ τοῦ μηχανισμοῦ τῆς. β· Τοῦ λαοῦ λοιπὸν τούτου ἐξήγησε νὰ ἀνιχνεύσῃ τὸν μὲν πολιτικὸν βίον εἰς τὰς ἱστορικοὺς στάσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀν-

τοιχείας, τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὸν στενὸν σύνδεσμον τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ δήμου, εἰς τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὀργανισμόν· τὴν δὲ γλῶσσαν, εἰς τὰ ὀλίγα, ἀλλὰ χαρακτηριστικώτατα τεκμήρια τῆς ἀγοραίας διαλέκτου ὅσα περισώθησαν που καὶ περὶ τὰς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖσι· τὴν δὲ ὑπερλίαν διανοητικὴν ἐνέργειαν, εἰς τὰ εὐγλωττα ῥήματα τῶν μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων, εἰς τὰς θεολογικὰς συζητήσεις καὶ εἰς τὸ ἀπὸ αὐτῶν προκύψαν θεολογικὸν μεγαλόρρημα τῶν ἐπτὰ συνόδων.

Περὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, καθ' ὅλως αὐτοῦ τὰς φάσεις, ὁ Ἕλλην ἱστορικὸς διαφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους. Οἱ τελευταῖοι αὗτοι, οἱ πλείστοι τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, παρασυρόμενοι εἴτε ἀπὸ τὸ Ἀουκιάνειον φιλοσοφικὸν πνεῦμα τῆς ὀκτωκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, εἴτε ἀπὸ τὰ σφοδρὰ πάθη τοῦ καθολικισμοῦ, εἴτε ἀπὸ τὴν ψυχρὰν τῆς διαμαρτυρήσεως ἀδιαφορίαν, ἐθεώρησαν ἐν γένει τὰς θρησκευτικὰς ἐριδας, αἵτινες τοσάκις καὶ τοσοῦτον ἀνέσεισαν τὸ Βυζαντινὸν κράτος ἀπὸ τῆς δευτέρας τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος, ὡς μάταια καὶ ἀθέτιστα ληρήματα ἔθνους γεροντιῶντος καὶ παρηκμακότος, τὸ δὲ σχίσμα, ὡς προῖόν τῆς κενοδοξίας τοῦ Φωτίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, τὴν δὲ ἀποτυχίαν τῶν ἐπιχειρῶν ὅσαι ἐγένοντο ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων περὶ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἐνώσεως, ὡς μαρτυρίαν ἀλάνθαστον τῆς ἐσχάτης ἀθεληθείας ἔθνους, τὸ ὁποῖον προετίμησε τὴν τυφλὴν αὐτοῦ ἀφροσύνην εἰς μεταφυσικά τινα δόγματα ἀπὸ τὴν διατήρησιν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας. Ὁ δ' Ἕλλην ἱστορικὸς ἐξεναντίας θεωρεῖ τὰς δογματικὰς ἐκείνας συζητήσεις οὐ μόνον ὡς τεκμήριον θαυμαστῆς ἔθνους ἀκμαίου διαπονητικῆς δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ τὸ διὰ τῶν συζητήσεων ἐκείνων παραχθέν καὶ παγιωθέν δόγμα τῆς Ἀγίας Τριάδος ὡς τὴν ἀσφαλεστάτην ἀκρόπολιν τῆς Ἑλληνικῆς πίστεως καὶ ἐθνικότητος, διότι «ἡγεῖρε καὶ ἐστερέωσε τὸν ἥλιον τῆς ἀληθείας εἰς ὕψη μέτωρα, ἀπὸ τῶν ὁποίων φωτίζεται μὲν ὑπ' αὐτοῦ ὁ σύμπας κόσμος, ὅπου ὅμως τὸ φῶς αὐτοῦ διαμένει αἰώνως ἀπρόσβλητον. Ἡ λαμπὰς τῆς καθολικῆς ζωῆς δὲν εἶναι λύχνος τεθειμένος ἐντὸς βολῆς ἀνθρωπίνης χειρός· εἶναι φωστὴρ, ὅστις φωταγωγεῖ τὴν οἰκουμένην καὶ ὃν οὐδεὶς θνητὸς ἰσχύει ν' ἀμαυρώσῃ ἢ νὰ σβέσῃ. » — Ὁ Φῶτιος, διὰ τῆς γενναίας αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν πατρίων δογμάτων ἀμύνης, ἔσωσεν οὐ μόνον τὴν ὀρθοδοξίαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλληνικὴν ἐθνικότητα, ἥτις μετ' ὀλίγον ἄλλο ἔρεισμα παρὰ τὴν ὀρθοδοξίαν δὲν ἔσχεν. Ὅτε ἐν τῇ 13ῃ ἑκατονταετηρίδι, οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν Πελοπόννησον, καὶ οἱ ἐντὸς τῶν φρουρίων κατακλεισθέντες Ἕλληνες, ὑπὸ ἐσχάτης ἀμνηχανίας πιεζόμενοι, πεπληθον εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸν Βιλλεαρδουίνον, ἕνα ὅρον ἀπήτησαν ἀπὸ αὐτοῦ, ἕνα καὶ μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὅρῳ ἐκείνῳ ὑπῆρχεν ὁλόκληρον τὸ μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος.

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πείσης, Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν, ἡμεῖς καὶ τὰ παιδιὰ μας, Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς διδάσῃ

Ν' ἀλλάζωμεν τὴν πίστιν μας, καὶ Φράγκοι νὰ γεννηθῶμεν. Ὡς ἤκουσεν Μεσσὴρ Τζεφρὲς καλὰ τοὺς ἀπεδέχθη Μεθ' ὅρκου τὸ ἐποίησεν, ἐγγράφως τὸ στερεώνει.

Ὅτε δὲ βραδύτερον, ἐν τῇ πεντεκαιδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἐνῶ ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο ἤδη περιζωσμένη ἀπανταχόθεν ὑπὸ 40 μυριάδων Τούρκων, ἀγομένων ὑπὸ τοῦ μεγαλεπηκόου Μωάμεθ τοῦ Βου, ὁ Πάπας ἀπῆτει ἔτι ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ κυριαρχία αὐτοῦ, πρὶν ἢ πέμψῃ τὴν ἀθλίαν αὐτοῦ βοήθειαν, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς, θεωρῶν ὅτι, εἰ μὲν ἀποβάλλῃ τὸ δόγμα, ἐνδέχεται νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ τινα χρόνον τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν, ἀλλὰ βεβαίως ἀπολλύει τὴν ἐθνικότητα· εἰ δὲ διατηρήσῃ τὸ δόγμα, βεβαίως ἀποβάλλει τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν, ἀλλὰ σώζει τοῦλάχιστον τὴν ἐθνικότητα, ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀπεφάσισε νὰ ὑποφέρῃ τὴν ροδερωτέραν τῶν θυσιῶν ἀφ' ὅσας δύναται νὰ ὑποστῇ ἔθνος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, καὶ νὰ θυσιάσῃ ὁλόκληρον τὴν παρούσαν γενεάν, καὶ πολλὰς ἐπομένας, ἵνα παραπέμψῃ σῶον τὸ κληρονόμημα τῆς ἐθνικότητος εἰς γενεὰς ἀπωτάτας! Καταπληκτικώτερον δράμα ἢ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἀναφέρει βεβαίως ἄλλο. Εἰς ἱστορικοὺς ἄλλογενεῖς ἔξεστι νὰ καταμετρῶσι τὴν θυσίαν ταύτην κατὰ τὸν πῆχυν τῶν ἰδίων αὐτῶν δοξασιῶν, παθῶν ἢ συμφερόντων καὶ νὰ ἐκτοξεύωσι κατ' αὐτῆς τὰ βέλη τοῦ χλευασμοῦ καὶ τῆς περιφρονήσεως· ἀλλ' ἡμεῖς . . . ἡμεῖς οἱ νεμόμενοι σήμερον τοὺς καρπούς τοῦ ὀλοκαυτώματος ἐκείνου, τῶν σφαγῶν, τῶν λεηλασιῶν, τῶν στεναγμῶν τεσσάρων ὁλοκληρῶν αἰώνων· ἡμεῖς, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν προνομιοῦχον γενεάν, ἐφ' ἣ ὁ Κύριος εὐσπλαγχνισθεὶς, εἶπεν αὐτῇ· «μὴ κλαῖς! Καὶ προσελθὼν ἤψατο τῆς χειρὸς, » καὶ εἶπε· Νεανίσκα, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι! . . . αἱ ἀραὶ τῶν πατέρων ἡμῶν ἤθελον ἐπιπέσει ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, ἐάν, ἐν παρακοπῇ μωρίας καὶ ἀφροσύνης, ἐτολμῶμεν τοιαύτην ἱστορικὴν πατροκτονίαν!

Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως ἔχουσιν ὁ πάτριος ἐξηγητὴς ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς ἔθετο τὸ ὅλον αὐτοῦ ἔργον, αἰσθημα, δηλαδή, θρησκευτικὸν βαθὺ καὶ ἀπόλυτον. ὑπῆρξεν ὁδηγὸς αὐτοῦ ἀσφαλὲς καὶ σωτήριος περὶ τὴν ἐκτίμησιν ὅλων τῶν σπουδαιότητων ἐκείνων περιπετειῶν τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ἀλλὰ πᾶσα ὑπερβολὴ σφαλὲρά· προσέξωμεν μὴ ποτε, ζυγίζοντες ἅπαν τὸ παρελθὸν ἡμῶν διὰ τῆς στάθμης τοῦ ἀπολύτου θρησκευτικοῦ δόγματος καὶ αἰσθήματος, ἀδικήσωμεν τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ἱστορίαν ὅσον ἄλλογενεῖς ἱστορικοὶ δὲν τὴν ἠδίκησαν, καὶ κολοβώσωμεν τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ὑπαρξίν ὅσον ἄλλογενεῖς ἱστορικοὶ δὲν τὴν ἐκολόβωσαν. Ὁ συγγραφεὺς κρίνει τοὺς εἰκονομάχους βασιλεῖς μετὰ τῆς πικρίας καὶ αὐστηρότητος, ἥτις ὑπηγόρευσε τὰς κατ' αὐτῶν συκοφαντίας καὶ ὕβρεις τῶν ὀρθοδόξων χρονογράφων, μὴ διστάζων ν' ἀποκαλέσῃ τοὺς βασιλεῖς ἐκείνους, ἐπανειλημμένως, καὶ διώκτας τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀλλ' ἀράγε οἱ ὀρθόδοξοι χρονογράφοι· εἶναι ἀσφαλεῖς ὁδηγοὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν πράξεων τῶν εἰ

κονομάχων βασιλέων, τῶν ὁποίων ἦσαν ἀντίπαλοι καὶ προσωπικοὶ ἐχθροί; Ἡ μᾶλλον, αὐτοὶ οἱ ὀρθόδοξοι, χρονογράφοι, ἠναγκασμένοι νὰ ἐκθέσωσι τὰ ἔργα τῶν βασιλέων τούτων, ἰδὲν ἀποκαλύπτουσι τὴν ἀλήθειαν, παράδοξον παριστῶντες ἡμῖν ἀντίφασιν μεταξύ τῆς ἀποδιδομένης εἰς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους κακίας καὶ τῆς ἀρετῆς τῶν ὑπ' αὐτῶν πεπραγμένων; Ἀπὸ αὐτῶν τῶν λόγων τῶν χρονογράφων ἰδὲν δηλοῦται, ὅτι ἅπαντες σχεδὸν οἱ εἰκονομάχοι ὑπῆρξαν ἡγεμόνες ἐν πολέμῳ μὲν ἀπαράμιλλοι διὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτῶν, θαυμαστοὶ δὲ διὰ τὴν περὶ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν ἐπιτηδειότητα, χρηστοὶ δὲ περὶ τὸν κατ' ἰδίαν βίον οἱ πλείονες τοῦλάχιστον, καὶ, μάλιστα οἱ τελευταῖοι, προστάται ἐνθερμοὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν γραμμάτων; Ἀυπούμεθα πολὺ διότι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ διεξέλθῃ τὴν εἰδικὴν περὶ τῶν εἰκονομάχων βασιλέων συγγραφὴν τοῦ Γερμανοῦ Σχλοσσέρου (*Geschichte der bilderstuermenden Kaiser des ostroemischen Reiches*. 1812). Ὑποθέτομεν τοῦτο, καθότι δὲν εἶδομεν τὸ ὄνομα τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν ἐν τῷ τέλει τῆς προκειμένης μελέτης ἐπισυναφθέντα κατάλογον τῶν ἀναγκαιῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἱστορίαν συγγραφέων. Ἀυπούμεθα δὲ διὰ τὴν παράβλεψιν ταύτην, διότι ὁ συγγραφεὺς ἠθέληεν ἰδεῖ ἐν τῇ βίβλῳ ἐκείνῃ ἀλλογενῆ ἱστορικὸν τιμῶντα τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἱκανότητα βασιλέων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τοὺς ὁποίους δὲν ἀρμυζει βεβαίως εἰς ἡμᾶς νὰ προπηλακίζωμεν καὶ νὰ ὑβρίζωμεν. Καὶ ἐν τῇ Πανδώρα δὲ τοῦ ἐνεστῶτος ἔτους (φυλλάδ. ΜΘ', ΝΑ, ΝΓ', ΝΔ, ΝΣΤ.) κατεχωρίσθη πραγματεία τις περὶ τῶν τελευταίων εἰκονομάχων, ἐν ᾗ δικαιοτέρον, νομίζομεν, ἐξετιμῆθη ἡ ἀξιωματικὸς ἐκείνη ἐποχὴ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι ἡ εἰκονομαχία ἦτο ἀπόπειρά τις θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως, (*un essai de protestantisme*, ὡς ἠθέληεν εἰπεῖ ὁ Γάλλος), ἥτις ἐσχεν ἅπαντα τὰ πλεονεκτήματα καὶ ἅπαντα τὰ ἐλαττώματα τῆς διαμαρτυρήσεως. Ἡ εἰκονομαχία προσέβαλε τὸ δόγμα· ἀλλὰ ἠνάγκασε τὰς πύλας τῆς ἐλευθέρου συζητήσεως καὶ κατηνάγκασε τοὺς ἡγεμόνας νὰ περιστοιχισθῶσιν ὑπὸ ἀνδρῶν ἱκανῶν, διότι μάλιν ὑπὸ φάλαγγος τοιαύτης δορυφορούμενοι ἠδύναντο νὰ κατισχύσωσι τῆς μεγάλης ἀντιπάλου ἐθνικῆς μερίδος.

Αὐτός ὁ πολιτικὸς λόγος ὁ παραγαγὼν τὴν αἵρεσιν τῆς εἰκονομαχίας, ὑπῆρξε, καθ' ἡμᾶς, εὐλογώτατος. Ὁ συγγραφεὺς, τοῦ ὁποίου ἡ θαυμαστὴ βεβαίως εὐφυΐα ἐμάντευσε πολλάκις ὅ,τι ἄλλος διὰ μακρᾶς μόνον μελέτης ἠδυνήθη νὰ ἀνείρῃ, ἐνόησε κάλλιστα, ὅτι ἡ βασιλεία ἔφερεν εἰς μέσον τὴν αἵρεσιν, διὰ νὰ περιστεῖλῃ τὴν ὑπέρογκον ἐξουσίαν ἣν εἶχεν ἐν τῇ πολιτείᾳ ὁ ἐπὶ τοῦ πλήθους ἐρείδόμενος ὀρθόδοξος κληρικός, καταβάλλουσα αὐτὸν καὶ ἐγείρουσα ἀντ' αὐτοῦ ἄλλον, ὅστις, διχνοῶν ἐπὶ πᾶν χρόνον πρὸς τὸ μέγα πλῆθος καὶ δεόμενος τῆς ἀδιαλείπτου συνδρομῆς τοῦ αὐτοκράτορος, ἀναγκαιῶς ἐμελλε νὰ ᾔναι πρὸς αὐτὸν πειθηνιώτερος. Τὸ καθ' ἡμᾶς νομίζομεν, ὅτι ἡ περιστολὴ τῆς κληρικῆς ἐκεί-

νης παντοδυναμίας ἦτο ἐπὶ τέλους ἀναγκαία. Ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς ἀγανακτεῖ διὰ ταῦτα· ἀγανακτεῖ δὲ διὰτί; διότι θεωρεῖ τὴν μοναρχίαν ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ὡς στοιχεῖον ξενικόν, ἔθνικα δὲ στοιχεῖα μόνον τὸν λαὸν καὶ τὴν ἐκκλησίαν.

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο· εὐρίσκεται ἄρα γε ἐντὸς τῆς ἀληθείας; Λέγει ὅτι ἡ μοναρχία ἐξεπροσώπει τὸ *Ῥωμαϊκὸν συμφέρον*. Ἀρα ὁμῶς παραδεχθῶμεν, ὅτι καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἔπειτα τὸ κυρίως Ῥωμαϊκὸν κράτος, ὅτι τὸ ἐπιζήσαν ἀνατολικὸν τοῦ κράτους τούτου μέρος ἦν ὅλως Ἑλληνικόν, ὡς καὶ ὁ συγγραφεὺς τὸ ὁμολογεῖ, κατὰ τὴν γλῶσσαν, καὶ τὰς παραδόσεις, καὶ τὸν χαρακτῆρα, δὲν ἐννοοῦμεν τί εἶναι τὸ Ῥωμαϊκὸν συμφέρον τὸ ὁποῖον ἠδύναντο πλέον νὰ ἐκπροσωπῶσιν ἐν αὐτῷ οἱ ἡγεμόνες, ἀφοῦ, ὅχι μόνον τὸ ἀρχαῖον Ῥωμαϊκὸν κράτος ἐξέλιπεν, ἀλλὰ καὶ τὸ βραδύτερον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ, ἀνευρεθὲν ὑπὸ τῶν παπῶν ἡλλοιωμένον ὅπως οὖν αὐτοῦ στέμμα μετεβιβάσθη κατ' ἀρχάς εἰς τοὺς Φράγκους ἡγεμόνας, καὶ ἔπειτα εἰς τοὺς Γερμανοὺς· ἀφοῦ κατ' ἀρχάς ἡ εἰκονομαχία καὶ ἔπειτα τὸ μεγαλύτερον σχίσμα τῆς θῆς ἐκατονταετηρίδος συνεπλήρωσαν τὸν πολιτικὸν χωρισμὸν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, κυρώσαντα αὐτὸν διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ καὶ διαμορφώσαντα συμφέρον ἀνατολικὸν ὅλως αὐτοτελές καὶ αὐθύπακτον, τοῦ ὁποίου προστάται, ἀρχοὶ καὶ ἀντιπρόσωποι ἦσαν βεβαίως οἱ ἡγεμόνες ἐκείνοι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες οὗτοι ἐδιχονόησαν πολλάκις πρὸς τὸν κληρὸν καὶ πρὸς τοὺς δῆμους· βεβαίως. Ἰς ὅμως μοναρχία δὲν ἐδιχονόησε πρὸς τὸν κληρὸν καὶ τοὺς δῆμους; Μήπως ὅχι ἡ Ἀγγλική, ἡ ἡ Γαλλικὴ, ἡ ἡ Ἰσπανικὴ, ἡ ἡ Γερμανικὴ, ἡ καὶ αὐτὴ ἡ Ῥωσικὴ; Ἐκ τούτου δὲν ἔπεται ὅτι ὅλαι αἱ μοναρχίαι αὗται ἦσαν ξενικαί· ἔπεται μόνον, ὅτι, ἐν πάσῃ πολιτείᾳ τὸ μοναρχικὸν στοιχεῖον, ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐρχεται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον πολλάκις εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ Ἐκκλησιαστικὸν καὶ τὸ δημοτικόν. Ὅτι δὲ ἡ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν σύγκρουσις τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας δὲν ὑπῆρξε πάντοτε ἀλυσιτελής εἰς τὴν συντήρησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, εἶναι τοσοῦτον ἀληθές, ὥστε αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἀναγκάζεται νὰ τὸ ὁμολογήσῃ, ἐν τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐκθέσεώς του, καὶ ἰδίως ἐν τῷ ΝΓ' κεφαλαίῳ, τοῦ ὁποίου δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ μεταφέρωμεν ἐνταῦθα τὰς τελευταίας χαριεστάτας περὶ τῆς Βυζαντινῆς μοναρχίας λέξεις. « Οὐδεὶς τῶν τότε φιλοσόφων, ὁρῶν τὸ ἄστατον αὐτῆς, ἄστατον βεβαίως ἀπαραδειγμάτιστον ἐν τῇ καθολικῇ τῶν μοναρχιῶν ἱστορίᾳ, ἠθέλε πιστεῦσαι, ὅτι ἐπὶ τοσοῦτους ἦτο ὠφελμένη νὰ ζήσῃ αἰῶνας. Μία γενεὰ κατόπιν τῆς ἀλλῆς ἐνόμιζεν, ὅτι ἐμελλεν ἄρτι νὰ κρημνισθῇ· ἀλλ' αὐτὴ ἐστερεώθη ἐν τῇ ἀδυναμίᾳ τῆς, ἐν δὲ τῇ αὐτῆς μακροβιότητι ἐπέτυχεν ἐκείθεν μὲν νὰ πνεύσῃ τὰς αἰῶνας τοῦ ἀρχαίου, ἐντεῦθεν δὲ τὰς τοῦ νεωτέρου κόσμου. Διὸ δύναται νὰ ἐξομοιωθῇ, εἰ θεμιτὴ τοιαύτη παρομοίωσις (θεμιτὴ, τῇ ἀληθείᾳ, θεμιτὴ,

ὡς πᾶν τὸ εὐφρές) μὲ τὸν περιβόητον μεσαιωνικὸν πύργον τῶν Πισσέων· ὅστις, καὶ τοι ἐκ κατασκευῆς δεικνύμενος ἐτοιμόρροπος πάντοτε, μολοντοῦτο εἰδέναι εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ παρεκλυθούσας γενεὰς γενεῶν, καὶ μεταβληθείσας πολλάκις τὰς τύχας τῆς Ἰταλίας.

Τί ὁμῶς διετήρησαν ἐπὶ τοσοῦτον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν; Καὶ τί ἄλλο εἰμὴ ἡ δύναμις τῆς Ἑλληνικῆς ἐθνικότητος, ἀφ' ἧς ἀπέρρεε καὶ ἀφ' ἧς ἐρείδετο; Ἀλλ' οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπέμενον ἀποκαλοῦντες ἑαυτοὺς αὐτοκράτορας Ῥωμαίων. Μάλιστα τοῦτο ὁμῶς κατ' ἀπλὴν ἐθιμοταξίαν καὶ ἀντιζηλίαν πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς δύσεως, εἰς οὗς δὲν ἔπαυσαν ἀποποιούμενοι τὸ σεμνὸν ἐκεῖνο ἀξίωμα, ἀπονέμοντες δὲ ἀπλῶς τὸν ὑποδεέστερον τίτλον τοῦ ῥήγα. Ὅσάκις δὲ ἦλθε κρίσιμός τις ὥρα, ἐξ ἐκεῖνων, καθ' ἃς τὰ ψευδεπίπλαστα ὀνόματα πίπτουσιν ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ἡ ἀλήθεια προκύπτει γυμνὴ καὶ κρυγάζουσα· ὅταν λ. γ. ὁ ἔσχατος αὐτοκράτωρ ἐλάλησε δι' ὑστάτην φορὰν πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς τὸν τελευταῖον ἐν Χριστῷ ἀσπασμόν, πρὶν ἀπέλθῃ ἵνα ἀποθάνῃ ἐπὶ τῶν ἐπ' ἀλλέξων τῆς πρωτεύουσας αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐδίστασε νὰ ὀνομάσῃ αὐτοὺς μὲν Ἑλλήνων ἀπογόνους, ἑαυτὸν δὲ Ἑλλήνων βασιλέα.

Καὶ ἔπειτα ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ, καὶ οἱ πάλαι καὶ οἱ νῦν, οὕτως ἐθεώρησαν τὸ πρᾶγμα, διότι οὕτως εἶχεν. Ὁ ἀραψ' Ἀβουλφράγιος ὀνομάζει τὸν Τιθέριον (ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἑκατονταετηρίδος) πρῶτον Ἑλληνα βασιλέα· καὶ ὁ Λατῖνος Παῦλος Διάκονος, οὐαίλων περὶ τοῦ Μαυρικίου, τοῦ διαδεξαμένου τὸν Τιθέριον, λέγει· *Primus ex Graecorum genere in imperio confirmatus est*. Καὶ ὁ Γιάβων δὲ, καὶ ὁ Σχλόσσερος, καὶ ὅλοι οἱ νεώτεροι, ὅσοι δὲν φαλλμεραβερίζουσιν, ὀνομάζουσι τὸ Βυζαντινὸν κράτος, κράτος Ἑλληνικόν, τοὺς δὲ βασιλεῖς αὐτοῦ Ἑλλήνας ἢ Γραικοὺς, ὅπως θέλετε, βασιλεῖς. Πέπρωται δὲ ἡμεῖς νὰ ἐπιφέρωμεν ἐφ' ἡμᾶς αὐτοὺς τοιαύτην αὐτοκτονίαν καὶ νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῶν μεγίστων αὐτοῦ κατορθωμάτων, ὅτι ἠνάγκασε τοὺς ξένους κυριάρχας νὰ καταδῶσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτοῦ αὐτός, θεὸς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν βασιλικὴν ταινίαν καὶ ἀρπάσας τὰ βασιλικά σκήπτρα! Θελομεν περικιρῆσαι δωρεάν ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἡμῶν τὰ πολεμικὰ καὶ κυβερνητικὰ μεγαλουργήματα τοσοῦτων ἡρώων, θελομεν ἰσχυρισθῇ, ὅτι, ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, δὲν ἐζήσαμεν βίον πολιτικόν, ἀλλὰ μόνον θρησκευτικόν! Ἡ θρησκεία ἔσωσε βεβαίως πολλάκις τὴν ἐθνικότητα ἡμῶν καὶ ἐτι σώζει αὐτήν· ἀλλὰ, ἐπαναλαμβάνομεν, μὴ καταντῶμεν εἰς ὑπερβολὰς· μὴ λέγωμεν ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ὑφίσταται ἐν μόνῃ τῇ θρησκείᾳ. Τοῦτο, πρῶτον, δὲν εἶναι ἀληθές· διότι εἰς τὴν θρησκείαν ὀφείλομεν τὴν ἐθνικότητα, οὐχὶ καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν· ἡ ἐνέργεια τῆς θρησκείας ὑπῆρξεν αἰετοτε σωστική, ἀλλ' αἰετοτε ἀποφατικῶς, παθητικῶς σωστική, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἡ ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια, ἡ ἐπαγαγοῦσα τὴν πολιτικὴν

αὐτονομίαν, ὀφείλεται εἰς τὴν συνδρομὴν ποικίλων ἄλλων στοιχείων, ὧν τὸ δραστηριώτερον ἀναμφιβόλως ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος ἀρξαμένη θαυμαστὴ διανοητικὴ τοῦ ἔθνους ἀνάπτυξις. Ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν ἡ ἀγκυρὰ ἐφ' ἧς σαλεύοντες ἐτώθημεν ἐν καιρῷ μακρᾷ τρικυμίας· ἀλλ' ἀπὸ τῆς παιδείας ἐπνευσεν ὁ οὐρανὸς ἄνεμος, ὁ ἀναγκρὼν πλησίον τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν τριήρη εἰς τὸ πέλαγος τῆς πολιτικῆς ὑπάρξεως. Καὶ ὅχι μόνον ἀληθές δὲν εἶναι, ὅτι ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ὑφίσταται ἐν μόνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἀλλ' οὐδ' εὐχάριστον ἡθέλον εἶναι τοῦτο. Ὑπάρχει ἐν ἔθνει, ἐν καὶ μόνον, τὸ ὁποῖον δὲν διακρίνεται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἀπὸ τῶν λοιπῶν εἰμὴ διὰ τοῦ θρησκευματος αὐτοῦ· ἀμφιβάλλομεν ὁμῶς ἂν πολλοὶ Ἑλλήνες δεχθῶσι τοιαύτην ἐθνικότητα.

Ἐν γένει ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνὰ χεῖρας βιβλίου ἔχει τὰ ἐλαττώματα τῶν προτερημάτων αὐτοῦ. Ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος κέκτηται ἀναμφισβητήτως φαντασίαν ζωηροτάτην, θερμοτάτην δὲ καρδίαν, καὶ ἀπλετον δημιουργικὴν τοῦ νοῦς δύναμιν. Ἀλλ' ἡ φαντασία ἐκεῖνη ἥτις, ἐνόσω περιστρέφεται ἐντὸς τῆς προσιτῆς ἡμῖν ἀτμοσφαίρας, τοσοῦτον χαριέντως χρωματίζει τὰς εἰκόνας αὐτῆς, μετεωρίζεται ἐνίοτε εἰς ὕψη, ὅπου δυσκόλως δύναται νὰ παρακολουθήσῃ αὐτήν ὁ πεζὸς ἀναγνώστης. Ἐκ τούτου διεξερχόμενοι τὴν μελέτην ταύτην, νομίζομεν πολλάκις ὅτι ἀεροποροῦμεν μετὰ τοῦ Ποϊτεύνου εἰς χώρας ὑπερνεφέλους καὶ αἰσθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ πατήσωμεν ἐπὶ μικρὸν εἰς τὴν γῆν, δηλαδή νὰ κλείσωμεν τὸ βιβλίον.

Ἡ συγγραφή αὕτη βεβαίως περικυπὼν κατανυκτικωτάτων, αἰτίνες δὲν ἠδύναντο νὰ χαλκουργηθῶσιν εἰμὴ ἐν τῇ καμίνῳ καρδίας φλογερᾷ. Ἀνοίγω κατὰ τύχην τὴν σελ. 325, ὅπου ὁ συγγραφεὺς, ἀφοῦ ὠμίλησε περὶ τῶν διωγμῶν ὅσους ὑπέστη ὁ πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας Φώτιος καὶ περὶ τῆς τιμῆς ἣν ἀπέδωκεν αὐτῷ ἡ εὐγνωμοσύνη τῆς Ἐκκλησίας, ἐορτάζουσα τὴν μνήμην του τῇ ζ'. Φεβρουαρίου, ἐπιφέρει· «Καὶ ἰδοὺ ποῖον ἀκριβῶς εἶναι τὸ γινώρισμα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας μας· ὅπου ἔπεσαν αἵματος ῥαβδῶν, ἐκεῖ ὡς ἐκ θαύματος ἐφύτρωσε μνήμη τις σεβασμία! ὅπου ἠγέρθη μαρτυρίου κολαστήριον, ἐκεῖ ταπεινῶς ἠγέρθη νὰς ἀπερικόσμητος μὲν, πλὴν ἐμφρουῶν μίαν τινὰ παράδοσιν ἐθνοσωτήριον! ὅπου ἐξήστραψεν ἀρετὴν, καὶ σοφίαν, καὶ παιδείαν, καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν φυλὴν, ἐκεῖ ὑψώθη ψαλμωδία καὶ δοξολογία!» — «Ἡ Ἐκκλησία τῶν Λατίνων ἐκάνονισεν (εἰς τοὺς ἀγίους κατέταξεν) ἡγεμόνας, καὶ βασιλεῖς, καὶ μεγιστάνους· ἡ Ἑλληνικὴ διένειμε, καὶ διανέμει σήμερον ἔτι, στεφάνους ἀμαραντίνους πρὸς γυμνητεύοντας καὶ διωκομένους, πρὸς πένητας καὶ μαρτυροῦντας διὰ τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν ἐλευθερίαν, διὰ τὸν φωτισμόν!» — Ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἀντιγράψω τὰ δύο τρίτα τοῦ βιβλίου εἰάν ἤθελον νὰ μεταφέρω ἐνταῦθα ὅλας τὰς σελίδας ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον νὰ διεξέλθῃ τις, χωρὶς νὰ αἰσθανθῇ τὴν χεῖρα αὐτοῦ τρέμουσαν καὶ δακρύονταν τοὺς ὀφθαλμούς. — Ἴσως

ὅμως ἐκ τούτου ἡ συγγραφή ἀπέβη ποῦ μὲν ἀληθῆς λυρική ποιήσις, ποῦ δὲ τραγωδία ἀληθῆς μᾶλλον ἢ ἱστορική μελέτη, ὃ δ' ἀναγνώστης, ἀδιαλείπτως συγκινούμενος καὶ παθαινόμενος, δὲν εὐρίσκει καιρὸν ἀποχωρῶντα νὰ διδαχθῇ ἀταράχως.

Θυμασθῇ δὲ εἶναι βεβαίως καὶ ἡ δημιουργικὴ δύναμις τοῦ πνεύματος ἐκείνου ἡ δύναμις, δηλαδὴ, ἡ ἀνακαλύπτουσα ἐν τῷ νοερῷ κόσμῳ χώρες νέας, ἡ θεωροῦσα τὰς καὶ πρότερον γνωστὰς ὑπὸ νέαν τινὰ ἔποψιν. Ἀλλ' ἡ ἀρετὴ αὕτη, ἡ περιποιησάσα εἰς τὴν παρούσαν συγγραφήν χαρακτῆρα ἀληθῶς πρωτότυπον, ἐξοκέλλει ἐνίοτε εἰς τὸ νόσημα τῆς πρωτοτυπίας, τὴν ἰδιορρυθμίαν· διότι ἄλλως, ὁμολογοῦμεν, δὲν δύναμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν ἀδιάλλακτον λ. χ. αὐτοῦ καταδρομὴν κατὰ τῆς ἀνάγκης νεωτέρας ἐλληνικῆς ποιήσεως (ἐννοεῖται τῆς λογιᾶς, ὅχι τῆς δημώδους), ἣτις ἐπὶ τέλος δὲν βλέπομεν ποίας συμφορὰς προεξένησεν εἰς τὸ ἔθνος. Προςτούτοις ἡ εὐλογος πεποιθήσις ἦν συνήθως παράγει πᾶς μέγας θησαυρὸς εὐρύτας παρέσυρε τὸν ἄνδρα εἰς τὸ νὰ ἀμελήσῃ ἐνίοτε τὴν τῶν ἄλλων ἐπικουρίαν. Ὅχι ὅτι δὲν ἀνέγνωσε πολλά. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀνέγνωσεν ὅσα ὀλίγοι ἀνέγνωσαν καὶ ἐνόησεν ὅσα ὀλίγοι ἐνόησαν, ἀφοῦ ὅμως ἀνέγνωσε καὶ ἐνόησεν, ἐκλείσει τὰς βίβλους τῶν ἄλλων καὶ παρεδόθη εἰς τὸ ἀκατάσχετον ρεῦμα τῆς ἰδίας διανοίας· διὰ τοῦτο οὐδεμία σχεδὸν ἀπαντᾷται ἐν τῇ συγγραφῇ αὐτοῦ παραθεσις· ἀλλὰ διὰ τοῦτο συμβαίνει ἐνίοτε, ἐν τῇ καταρράκτικῇ τοῦ λόγου αὐτοῦ ῥύμῃ, νὰ λησμονῇ τὰ κοινότερα τῶν πραγμάτων καὶ νὰ συγχέῃ τὸν Νικηφόρον Φωκᾶν μετὰ τοῦ Νικηφόρου τοῦ ἀπὸ γενικῶν (σελ. 103) ἢ Βασίλειον τὸν Βουλγαροκτόνον μετὰ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνα (σελ. 404).

Ἐν τῶν παραδοξοτέρων φαινομένων τῆς συγγραφῆς ταύτης εἶναι ἡ γλῶσσα αὐτῆς. Ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι πολλαχῶς ἡμαρτημένη. Τὸ ἀγέρωχον ἐκεῖνο πνεῦμα δυσανατχεται, ὥς ἵππος ἄστομος, νὰ καθυποβάλλῃ ἐκυτὸ εἰς τὰς πολυπλόκους καὶ βαρείας πέδας, τὰς ὁποίας ἡ γραμματικὴ ἡμῶν παρεμβάλλει εἰς τὴν ἀδιακώλυτον τοῦ λόγου φορὰν, τὰς ὁποίας ὅμως ἀνάγκη νὰ σεβώμεθα, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ πληγώσωμεν καὶ νὰ ἀκρωτηριάσωμεν τὸ πολυτιμότερον τῆς ἐθνικότητος ἡμῶν στοιχεῖον. Τὸ ἐλάττωμα τοῦτο τῆς ἀνὰ χεῖρας βίβλου εἶναι τόσῳ μᾶλλον λυπηρὸν, ὅση εἶναι τῷ ἄνθρωπῳ νὰ πεισθῶμεν, ὅτι δὲν γνωρίζει τὰ συστατικά καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς γλώσσης, ὃ ἄνθρωπος, ὃ ἐπιχειρήσας διαλεκτολογικὰς ἐρεῦνας τοσαύτου λόγου ἀξίας διὰ τε τὴν μέθοδον καὶ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ πολλάκι αὐτοῦ σελίδες διαμαρτύρονται, διὰ τῆς ὀρθότητος αὐτῶν, κατὰ τῆς χωλότητος ἣτις δύναται νὰ παρατηρηθῇ εἰς ἄλλας. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν ἀνωτέρω καλὰς τινὰς περικοπὰς. Ἰδοὺ, μεταξὺ πλείστων ἄλλων, καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς περιγραφή τοῦ ἱπποδρομίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

• Τὸ ἱπποδρόμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀρχέτυπον τῆς ἐν Γαλλίᾳ καθημαγμένης πλατείας τῆς ἐπαναστάσεως, ἦτον εὐρύχωρον ἀμφιθέτρον, ὁμοιά-

ζον πολὺ τὸν Κολοσσὸν λεγόμενον τῆς Ρώμης. Τὰ ἀγάλματα τῶν Ἀθηνῶν, τὰ εἰδῶλα τῆς Ρώμης, τὰ μάρμαρα τῆς Σίρδης, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῆς Σικελίας, οἱ κίονες τῶν πολυθεῶν ναῶν, ἐνὶ λόγῳ τοῦ παρελθόντος τὰ πολυτελέστερά λείψανα καὶ τοῦ παρόντος τὰ πλουσιώτερα προϊόντα, χωρὶς διαστολῆς θρησκευματος, ἐθνισμοῦ, πολιτισμοῦ, πάντα συνήλθον ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ νὰ περικοσμήσωσι ταύτην τοῦ μεσαιῶνος τὴν δημοτικὴν κονίστραν. Ἐκεῖ μεγαλοπρεπῶς ἴσταντο οἱ κεχρυσωμένοι τέσσαρες ἵπποι, τοὺς ὁποίους ἐκόμισε πολυδαπάνως ἐκ Χίου Θεοδόσιος ὁ μικρὸς, καὶ οἵτινες σήμερον κοσμοῦσι τὴν πλατεῖαν τῶν πρώην δημοκρατουμένων Βενετῶν ἐκεῖ τῶν Δελφῶν οἱ τρίποδες, ὥσπερ σύμβολον νίκης· ἡ στήλη τῆς Ἀθηνᾶς, ἐξ Ἑλλάδος ἐλθοῦσα, καὶ αἰνιττομένη τῆς σοφίας τὴν ἀποδήμυσιν· ἐκεῖ αἱ χαλκαὶ περιβόητοι Πύλαι, ἐφ' ὧν Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς ἐνεχάραξε τὴν ἱστορίαν τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν καὶ τὴν χρησιμοδότησιν τοῦ μέλλοντος· ἐκεῖ παρόντες οἱ ἥρωες τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων, καὶ ἔφιπποι οἱ Ρωμαῖοι βασιλεῖς, πλησίον τῶν χριστιανῶν μαρτύρων· ἐκεῖ τέλος πάντων ἡ Τύχη τῆς ἀρχαίας Ρώμης, ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου μετακομισθεῖσα εἰς Βυζάντιον ὑπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα Ἀνθούσα, καὶ ἐγερεῖται ἐν ψαλμωδίαις καὶ δοξολογίαις τῇ ἡμέρᾳ καθ' ἣν ἐτελέσθησαν τὰ γενέθλια τῆς Πόλεως. Εἰς ταύτας τὰς εὐσυμβόλους σελίδας τοῦ παρελθόντος, ὁ Βυζαντινὸς λαὸς, ἅς εἴπῃ ἡ δύσνοια ὅτι ἂν θέλῃ, ἡδύνατο, καίτοι ἀπαίδευτος ὢν, νὰ ἀναγινώσκῃ τὰς περιπετείας τῆς προγονικῆς ἱστορίας, καὶ νὰ θαυμάζῃ τὴν ἀριστοτεχνίαν τῶν προγόνων του. Αἱ ἐπιγραφαί, οἱ ἀνδριάντες, τὰ ἀγάλματα, καὶ τοσαῦτα ἱστορικὰ μνημεῖα διατήρουν εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τῶν διαδοχικῶν γενεῶν ἀκεραίαν τὴν μνήμην τοῦ παρελθόντος, ταύτην τὴν Κιβωτὸν τῆς παραδόσεως. Ὅθεν, ἐνῷ τὰ λοιπὰ γένη τῆς Εὐρώπης ἐκοιμῶντο τὸν ὕπνον τῆς ἀμαθείας, εἰς τὰς κυρίας πόλεις τῆς Ἑλλάδος, τὸ φῶς τῆς ἱστορίας, ὑπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ καλλωπισμοῦ βοηθούμενον, διηγύαζεν ἀδιακόπως ἐν μέσῳ τῶν ὁμάδων· διηγύαζεν ἀμυδρῶς μὲν, ἀλλ' ὅμως ὅσον ἦτον ἀναγκαῖον διὰ νὰ ἐνθυμίζῃ τὴν προπατορικὴν εὐκλειαν εἰς τὸν Δαόν, νὰ συντηρῇ δὲ τὸν ἔρωτα τὸν πρὸς τὴν σοφίαν εἰς τὰς ὑψηλοτέρας τάξεις.

Ἐπεθυμοῦμεν νὰ παρεκτείνωμεν τὸν περὶ τῆς βίβλου ταύτης λόγον, νὰ καταδείξωμεν πληρέστερον τὰς ἀρετὰς αὐτῆς καὶ νὰ προσεπιφέρωμεν εἰσέτι παρατηρήσεις τινάς· ἀλλὰ σήμερον τοῦλάχιστον ἀνάγκη νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰ προῤῥηθέντα. Συγκεφαλαιοῦντες δὲ τὴν κρίσιν, τὴν ὁποίαν, μετὰ δοκιμασίαν μακράν, ἐσχηματίσαμεν, λέγομεν, ὅτι τὸ ἔργον εἶναι μέγα. Οὔτε ὁ συγγραφεὺς εἶχε τὴν ἀξίωσιν νὰ δώσῃ ἡμῖν πλήρη, ἀνελλιπῇ ἱστορίαν τοῦ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἑλληνισμοῦ· οὔτε τὸ ἔθνος δύναται νὰ προτείνῃ ἐτι τοιαύτην ἀπαίτησιν. Πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς εἰκόνης ταύτης, πολλάκι εἰσέτι ἀπαιτοῦνται δευτερεύουσαι, παρασκευαστικαὶ ἐργασίαι, εἰς αἷς ὅχι ἀνδρὸς ἐνός, ἀλλὰ γενεᾶς μιᾶς ὁλοκλήρου ἀμφιβάλλομεν αἰ-

δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ὁ βίος. Τοῦτο ὅμως καὶ μόνον, ὅτι ὁ Σπυρίδων Ζαμπελίου ἰχνογράφῃς τὴν εἰκόνα ἐκείνην, τοῦτο ὅτι ἐχάραξε τὰς κυριωτέρας αὐτῆς γραμμάς, ἂν καὶ ποῦ μὲν ἐντονώτερον, ποῦ δὲ ἀσθενέστερον, τοῦτο καὶ μόνον ἀρκεῖ ἵνα ἀναδείξῃ ἀριστοτέχνην τὸν ἄνδρα καὶ ἄξιον τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης. Τὸ καθ' ἡμᾶς τοῦλάχιστον ὁμολογοῦμεν, ὅτι ἐξεπλάγημεν διὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ζητημάτων ὅσα ἤγγισεν ἡ τολμηρὰ ἐκείνη χεὶρ· οὐδὲ διστάζομεν νὰ εἰπωμεν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτῆς εἶναι διαμπερότητις τρανωτάτη οὐ μόνον περὶ τῆς ἐν τῷ περελθόντι ὑπάρξεως ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ παρόντι· διότι ἔχουσι τὸ ἀπαρχμιλλὸν αὐτὸ πλεονέκτημα τὰ ἄξια λόγου προϊόντα τῆς ἱστορικῆς τέχνης, ὅτι εἰκονίζουσιν ἅμα μὲν τὸν παρεληλυθότα χρόνον, ἅμα δὲ τὴν διανοητικὴν δύναμιν καὶ τὴν ψυχικὴν ῥώμην τοῦ ἐνεστῶτος.

* * *

—0—

Ἡ περὶ τῆς συγγραφῆς τοῦ Κ. Σπυρίδωνος Ζαμπελίου ἐστάλη εἰς ἡμᾶς καὶ ἡ ἐξῆς ἐπὶ κρισις, τὴν ὁποίαν εὐχαρίστως καταχωρίζομεν πρὸς πόδας, διὰ τὰς εἰδήσεις τὰς ὁποίας δίδει περὶ τοῦ Κρητὸς Φραγκίσκου Σκούρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΙΣ

Ἐπὶ τοῦ Συγγράμματος
ΤΟΥ Κ. Σ. ΖΑΜΠΕΛΙΟΥ,
ΑΣΜΑΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ.

—0—

Οὔτε καιρὸν, οὔτε διάθεσιν ἔχω νὰ ἐνασχοληθῶ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπὶ κρισιν τοῦ ἀρτίως ἐκδοθέντος ἐν Κερκύρᾳ συγγράμματος τοῦ Κ. Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, Λευκαδίου, ὑπὸ τὸ ὄνομα *ΑΣΜΑΤΑ ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΜΕΤΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΠΕΡΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ*. Ἄλλοι πλέον πεπαιδευμένοι καὶ ἱκανότεροι ἐμοῦ θέλουν βεβαίως ἀναδεχθῇ τὸν τοιοῦτον δυσχερῆ μεν, ὠφέλιμον ὅμως ἀγῶνα πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς Νεογραμματείας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Ἡ ἀκολασία τῶν παντὸς εἶδους καὶ γένους ἀμαρτημάτων εἶναι πάντοτε ἐπιζήμιος, ὅχι μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν κοινωνίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν περιορισμένην τάξιν τῶν πεπαιδευμένων ἀνδρῶν. Τοιοῦτω τρόπῳ πολυπλασιάζονται τ' ἀμαρτήματα τῶν πολιτῶν, καὶ τὰ φιλολογικὰ ἢ ἐπιστημονικὰ λάθη τῶν συγγραφέων. Οὗτοι δὲ, εἴαν ἦναι τῷ ὄντι σοφοί, ἀντὶ νὰ δυσχεραστῇ διὰ τὴν ἐπὶ κρισιν τῶν συγγραμμάτων, χαίρονται μάλιστα, γινόμενοι αἰτία τῆς διασαφές τῶν ἐσφαλμένων γνώσεων. Δίδου σοφῶ ἀγορήν, καὶ σοφώτερος ἔσται, κατὰ τὴν Ἀγίαν Γραφήν. Ὁ δὲ Κικέρων ἔλεγε. *Curio refelli. Quod enim laboro, nisi est veritas magis explicetur?*

Προσέειπον τὴν ἀρχὴν ταύτην, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ φανῇ πάντοτε, καθ' ὅσον αἱ μικραὶ μου δυνάμεις τὸ ἐπιτρέ-

πουσιν, ὠφέλιμος εἰς τοὺς ὁμογενεῖς μου, σπεύδω νὰ διορθώσω ἐν σημαντικὸν βιβλιογραφικὸν λάθος τοῦ Κ. Σ. Ζαμπελίου· καὶ λέγω σημαντικὸν λάθος, ἐπειδὴ ἡ διορθωσις τοῦτου καταστρέφει ἐκ θεμελίων ἐν ὁλόκληρον κεφάλαιον τοῦ συγγράμματός του. Ὁ κατὰ πάντα ἀξιώτιμος υἱὸς καὶ κληρονόμος τῆς ποιητικῆς φαντασίας τοῦ ἡμετέρου ζώντος Τραγικοῦ Ἰωάννου Ζαμπελίου, Κ. Σπυρίδων, πλήρης, ὡς φαίνεται, εὐλαθείας καὶ θεοσεβείας, ἐξηγεῖ ὀρθοκέντρικῶς τὰ προεόρτικα τῆς παλιγγενεσίας τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ἀποδίδει εἰς τὴν ὑπερχίαν Θεοτόκον τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν ζυγόν. Πρὸς ὑποστήριξιν δὲ τῆς ιδέας του ταύτης, μεταξὺ τῶν κατ' αὐτὸν ἰσχυρῶν ἀποδείξεων, ἐν τῇ ὀγκωδεστάτῃ *Ἱστορικῇ Μελέτῃ* του περὶ *Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ*, γράφει καὶ τὰ ἐφεξῆς ἐν σελ. 165, καὶ 166 (1). *Προσωποποιήσεις τῆς Ἐκκλησίας, Ἰδαρυκότης τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.* α' Ἡδὴ ἡ ὁδὸς τῆς πίστεως ἐκεχάρατο· ἐπὶ τὸ ἐξῆς, ἡ ὁδὸς αὕτη θέλει σκεπασθῇ ὑπὸ πνευματικῶν κρίνων καὶ ῥόδων οὐρανίων. Ἀλλ' ὅμως εἰς ἐκείνην τὴν γῆν, πρῶτην πατρίδα τῶν ποιητικῶν συμβόλων καὶ γενέτειραν τοῦ ἀνθρωπίνου ἰδανικοῦ, οὐσιωδὲς τι καὶ ἀναγκαῖον ἔλλειπεν ἔτι.—Ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ, πρὸ καὶ μετὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τοῦ Τριαδικοῦ δόγματος, ἐγένετο μᾶλλον κατεπείγουσα ἡ καθιέρωσις ἰδανικῆς τι-
νος τῆς Ἐκκλησίας προσωποποιήσεως. Ἡ μεγαλοῦς καὶ μεγαλοσύμβολος Ἐκκλησία εἶχεν ἤδη κηρύξει, διὰ τῶν φωστήρων καὶ διδασκάλων τῆς, ὅτι πάντα τὰ ἐν αὐτῇ, μυστικῶς τε καὶ ἀλληγορικῶς, ὑπαινέ-
τοντο ὑψηλὰ νοήματα καθολικότητος· ὅτι, μηδὲ κεραίαν ἐντυγχάνουσιν οἱ πιστοὶ ἐν ταῖς ἱεραῖς Γραφαῖς, μὴ περιέχουσιν διπλὴν ἔννοιαν· καὶ ὅτι ἕως εἰς αὐτὰ τὰ κύρια τῆς Διαθήκης ὀνόματα ἐμφωλεύει μυστήριον, ὅπερ πρέπει δεόντως νὰ διερευνησώμεν. Αὕτη λοιπὸν ἡ τὰ πάντα περιέχουσα Ἐκκλησία ὤφειλεν, ἐπὶ τέλους, νὰ παρρησιασθῇ καὶ αὕτη ὑπὸ τινὰ τηλαυγῇ περιεκτικωτάτῃ προσωποποιήσιν.

Ἐλλειπε τοιαύτη προσωποποιήσις!—Καὶ ποῖον πρόσωπον ἀγιώτερον καὶ καταλληλότερον τῆς Θεοτόκου Μαρίας, αὐτῆς τῆς τεκούσης τὸν Θεὸν Λόγον, αὐτῆς ἣν ἄγγελοι δοξολογοῦσιν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, αὐτῆς τῆς πλατυτέρας οὐσῆς τοῦ στερεώματος! Οἱ πατέρες προθύμως ὑπεδέξαντο τοῦτο τὸ ἱερώτατον πρόσωπον. Ἡ μήτηρ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο οὐράνιος συνάμα καὶ ἐπίγειος τύπος τῆς Ἐκκλησίας, ὑπογραμμὸς περικαλλίστατος ἐντελείας καὶ πνευματικότητος, ἔκφρασις πάσης νοερᾶς καὶ νοητῆς καλλονῆς. Ἡ γραφὴ τοῦ Λουκά, καὶ ἡ μεγαλοφυΐα Ἑλληνικῆς φαντασίας, περιέκοσμησαν καὶ ἐξεικόνισαν ἀμείσως αὐτήν. Καθὼς δὲ ἡ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία διπλοῦν εἶχεν ἔνδυμα, τὸ ἰδανικὸν δηλαδὴ, καὶ προσέτετε τὸ μερικόν, τοῦτέστι τὸ Ἑλληνικόν· οὕτω τὸ πανάχαυτον καὶ ὑπερευλογημένον τοῦτο πλάσμα, τὸ ἐντελέστερον ὅσων ἐξῆλ-

(1) Ἀπὸ τὴν ἀνέγνωσιν ὁλοκλήρου τοῦ τευχικοῦ τοῦτου, δύναται ὁ ἀναγνώστης νὰ λάβῃ γνώσιν τοῦ ὕψους καὶ τῆς φαντασίας Κ. Ζαμπελίου.